

УДК 343.352:37(477)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/103-12>

Юлія РУДЕНКО,

orcid.org/0000-0002-2276-199X

кандидат історичних наук, доцент,

завідувач кафедри соціально-гуманітарних та фундаментальних дисциплін

Приватного закладу «Київський кооперативний інститут бізнесу і права»

(Київ, Україна) riznuk_julia@ukr.net

ТОТАЛІТАРНА СПАДЩИНА ЯК ЧИННИК КОРУПЦІЙНИХ РИЗИКІВ: ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА РЕФЛЕКСІЯ ТА ОСВІТНІ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ДОБРОЧЕСНОСТІ

У статті досліджено тоталітарну спадщину ХХ ст. як один із соціокультурних чинників формування сучасних корупційних ризиків в Україні. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю поєднання інституційних і нормативно-правових механізмів протидії корупції з трансформацією суспільних установок та поведінкових моделей. Метою статті є з'ясування соціокультурних механізмів впливу тоталітарної спадщини на сучасні корупційні ризики та обґрунтування ролі історико-культурної рефлексії й освіти у формуванні культури доброчесності.

Проаналізовано особливості радянського повсякденного етосу, зокрема практики «блату», неформальних домовленостей, обходу формальних процедур, використання державних ресурсів у приватних цілях та подвійності моральних стандартів. Встановлено, що в умовах тоталітарної системи такі практики могли виконувати адаптивну функцію, водночас сприяючи зниженню значущості формальних правил, недовірі до інституцій та толерантності до їх обходу. З'ясовано, що після здобуття Україною незалежності окремі успадковані моделі не зникли автоматично, а трансформувалися відповідно до нових суспільних умов і можуть проявлятися у формах непотизму, клієнтелізму, кумівства, побутової корупції та інших корупційних ризиків.

Обґрунтовано, що тоталітарну спадщину доцільно розглядати не як пряму причину сучасної корупції, а як один із чинників, що впливають на соціокультурне середовище та поведінкові установки. Визначено значення історико-культурної рефлексії для критичного переосмислення успадкованих моделей поведінки та роль освіти у формуванні цінностей доброчесності, відповідальності, справедливості й поваги до встановлених правил. Зроблено висновки про необхідність комплексного поєднання інституційних реформ, розвитку довіри до формальних інституцій, історичного осмислення минулого та системного формування антикорупційної культури.

Ключові слова: тоталітарна спадщина, корупційний ризик, історико-культурна рефлексія, антикорупційна культура, доброчесність, інституційна довіра.

Yuliia RUDENKO,

orcid.org/0000-0002-2276-199X

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,

Head of the Department of Social, Humanities and Fundamental Disciplines

Private Institution "Kyiv Cooperative Institute of Business and Law"

(Kyiv, Ukraine) riznuk_julia@ukr.net

TOTALITARIAN LEGACY AS A FACTOR IN CORRUPTION RISKS: HISTORICAL AND CULTURAL REFLECTION AND EDUCATIONAL MECHANISMS FOR FOSTERING INTEGRITY

The article examines the totalitarian legacy of the twentieth century as one of the sociocultural factors contributing to the formation of contemporary corruption risks in Ukraine. The relevance of the study is determined by the need to combine institutional and regulatory mechanisms for combating corruption with the transformation of social attitudes and behavioral patterns. The aim of the article is to identify the sociocultural mechanisms through which the totalitarian legacy influences contemporary corruption risks and to substantiate the role of historical and cultural reflection and education in shaping a culture of integrity.

The study analyzes the features of the Soviet everyday ethos, including the practices of blat, informal arrangements, circumvention of formal procedures, the use of public resources for private purposes, and the duality of moral standards. It is established that under the totalitarian system, such practices could perform an adaptive function while simultaneously contributing to the diminishing importance of formal rules, distrust in institutions, and tolerance of their circumvention. It is found that after Ukraine gained independence, certain inherited behavioral patterns did not disappear automatically but were transformed in accordance with new social conditions and may manifest themselves in forms of nepotism, clientelism, cronyism, petty corruption, and other corruption risks.

It is substantiated that the totalitarian legacy should be regarded not as a direct cause of contemporary corruption but as one of the factors influencing the sociocultural environment and behavioral attitudes. The significance of historical and cultural reflection for the critical rethinking of inherited behavioral patterns and the role of education in fostering the values of integrity, responsibility, justice, and respect for established rules are identified. The study concludes that addressing corruption risks requires a comprehensive combination of institutional reforms, the development of trust in formal institutions, historical understanding of the past, and the systematic formation of an anti-corruption culture.

Key words: totalitarian legacy, corruption risk, historical and cultural reflection, anti-corruption culture, integrity, institutional trust.

Постановка проблеми. Сучасний етап державотворення в Україні, що відбувається в умовах протистояння повномасштабній агресії Російської Федерації та активного поступу на шляху європейської інтеграції, вимагає глибокої трансформації суспільних та інституційних практик. Однією з ключових передумов національної безпеки, економічної стійкості та розбудови демократичної правової держави є подолання корупції. Водночас досвід антикорупційних реформ засвідчує, що виключно нормативно-правові, інституційні, контролюючі чи репресивні механізми не забезпечують довготривалого результату без відповідних змін у суспільній свідомості та ціннісних орієнтирах.

Корупційні прояви в сучасному українському суспільстві не можуть розглядатися винятково як наслідок недосконалості законодавства або девіантної поведінки окремих осіб. Вони мають також соціокультурний вимір, пов'язаний з історично сформованими моделями взаємодії людини з державою, владою, формальними правилами та суспільними ресурсами. Особливого значення у цьому контексті набуває досвід радянського тоталітаризму, який істотно вплинув на повсякденні практики, моральні орієнтири та механізми соціальної адаптації кількох поколінь українського суспільства.

В умовах радянської системи тотальний державний контроль, адміністративно-командна економіка, дефіцит товарів і послуг, обмеженість приватної ініціативи та залежність громадянина від бюрократичного апарату сприяли поширенню неформальних способів задоволення потреб. Практики «блату», особистих домовленостей, взаємних послуг, обходу формальних процедур та використання державних ресурсів у приватних інтересах поступово набували рис соціально прийнятної поведінки. Водночас розрив між офіційно проголошуваними моральними нормами та реальною повсякденною поведінкою сприяв формуванню явища подвійної моралі.

Проблема полягає в тому, що частина таких поведінкових моделей не зникла разом із радянською політичною системою. Вони трансформувалися відповідно до нових соціально-економічних

умов і продовжили функціонувати у формі непотизму, клієнтелізму, побутової корупції, толерантності до конфлікту інтересів, використання особистих зв'язків для обходу формальних процедур, а в освітньому та науковому середовищі – у формі окремих проявів академічної недоброчесності.

Отже, актуальним є дослідження не лише безпосередніх проявів сучасної корупції, а й історичних та соціокультурних механізмів, які сприяють їх відтворенню. Особливого значення набуває осмислення тоталітарної спадщини як одного з чинників формування поведінкових установок та визначення можливостей освіти у процесі їх критичного переосмислення.

Аналіз джерел. Проблема впливу тоталітарної спадщини на сучасні суспільні практики, трансформації повсякденної поведінки, соціальних норм і ставлення до державних інституцій має виразний міждисциплінарний характер. Її дослідження потребує поєднання історичного, соціокультурного, політологічного, правового та освітнього підходів.

Історичний вимір проблеми представлений у працях Я. Грицака (Грицак, 2019), С. Кульчицького (Кульчицький, 2013) та В. В'ятровича (В'ятрович, 2018), присвячених формуванню модерної української нації, історії комунізму в Україні та критичному переосмисленню радянської спадщини. Важливе значення для розуміння повсякденного досвіду людини в тоталітарному суспільстві мають дослідження О. Коляструк (Коляструк, 2010) та О. Кісь (Кісь, 2017), у яких розглядаються моделі поведінки, адаптації та стратегії виживання в умовах радянської системи. Культурологічний аспект історичної пам'яті та національної свідомості розкрито у праці О. Забужко (Забужко, 1994).

Соціокультурні механізми функціонування неформальних зв'язків, довіри та взаємодії в посттоталітарному суспільстві досліджуються у працях В. Степаненка (Степаненко, 2015), М. Чабанної (Чабанна, 2023) та П. Штомпки (Штомпка, 2022). Ці праці дають змогу розглядати трансформацію суспільних зв'язків, рівня інституційної довіри та соціального капіталу як важливі передумови сучасних моделей взаємодії громадян із державними інституціями.

Проблематика корупції та формування антикорупційної культури представлена дослідженнями М. Сахань (Сахань, 2015), В. Горника, О. Євмешкіної та С. Сімака (Горник, Євмешкіна, Сімак, 2023). Нормативно-правову основу дослідження становлять Закон України «Про запобігання корупції» (Про запобігання корупції, 2014) та Закон України «Про академічну доброчесність» (Про академічну доброчесність, 2025). Важливе значення для розгляду інституційного виміру доброчесності мають методичні рекомендації В. Бахрушина та Є. Ніколаєва (Бахрушин, Ніколаєв, 2019), а також рекомендації НАЗК щодо трансформації діяльності закладів вищої освіти на засадах прозорості та доброчесності (Методичні рекомендації, 2025).

Отже, наукова література дозволяє ґрунтовно розглянути окремі аспекти тоталітарної спадщини, радянського повсякдення, соціального капіталу, інституційної довіри, корупції та доброчесності. Водночас недостатньо дослідженим залишається взаємозв'язок між історично сформованими моделями соціальної поведінки та сучасними корупційними ризиками. Потребує додаткового осмислення й механізм трансформації неформальних практик, сформованих у тоталітарному суспільстві, у сучасні форми непотизму, клієнтелізму, побутової та інституційної корупції.

Саме цей аспект визначає дослідницьку спрямованість статті та дає підстави розглядати тоталітарну спадщину не лише як історичний феномен, а і як один із соціокультурних чинників формування сучасних корупційних ризиків.

Мета статті полягає у з'ясуванні соціокультурних механізмів впливу тоталітарної спадщини ХХ ст. на формування сучасних корупційних ризиків та обґрунтуванні ролі історико-культурної рефлексії й освіти у процесі формування антикорупційної культури суспільства.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання**: розкрити сутність і генезу історико-культурного рефлексу толерантності до корупції через аналіз радянських повсякденних практик; проаналізувати механізми трансформації неформальних практик радянського періоду у сучасні корупційні ризики; визначити роль історико-культурної рефлексії та освітнього середовища у формуванні культури доброчесності.

Виклад основного матеріалу. *Генеза історико-культурного рефлексу: радянський побутовий етос як передумова корупційних практик.* Для розуміння сучасних корупційних ризиків в Україні важливим є осмислення соціокультурних моделей поведінки, сформованих у період функціонування радянської тоталітарної системи. Радян-

ський режим не лише визначав політичні та економічні механізми суспільного життя, а й істотно впливав на повсякденну поведінку, систему цінностей та способи взаємодії людини з державою (В'ятрович, 2018; Грицак, 2019; Кульчицький, 2013). Особливого значення набуває дослідження повсякденності, оскільки саме на цьому рівні офіційно проголошені норми часто вступали у суперечність із реальною практикою.

Однією з визначальних характеристик радянського повсякдення був хронічний дефіцит, поєднаний із централізованим розподілом ресурсів та обмеженими можливостями легального доступу до товарів і послуг. За таких умов виникали й поширювалися неформальні механізми взаємодії, серед яких особливе місце посідав феномен «блату» – використання особистих зв'язків для отримання доступу до дефіцитних ресурсів, послуг або можливостей (Калястрок, 2010; Штопка, 2022). Неформальні зв'язки фактично виконували компенсаторну функцію щодо недовисконалості формальних інституцій.

Водночас така практика поступово змінювала уявлення про співвідношення формальних правил і реальної поведінки. Якщо офіційні процедури сприймалися як складні, неефективні або недоступні, використання особистих контактів ставало соціально прийнятним способом досягнення бажаного результату. Таким чином, формувалася установка, за якої ефективність вирішення питання пов'язувалася не стільки з дотриманням установленної процедури, скільки з наявністю необхідних зв'язків.

Іншим проявом деформації соціальних норм стало відчуження людини від державної власності. За умов домінування концепції «всенародної власності» та фактичного усунення приватної власності з ключових сфер економічного життя державні ресурси нерідко сприймалися як такі, що не мають конкретного власника. У повсякденній практиці це створювало моральне підґрунтя для дрібного привласнення майна підприємств та установ, яке отримало назву «несунство». Дослідження радянського повсякдення засвідчують поширеність адаптивних практик, за допомогою яких люди намагалися компенсувати матеріальні обмеження та суперечності системи (Кісь, 2017; Калястрок, 2010).

Не менш важливим наслідком тоталітарного устрою стало формування явища «подвійної моралі» – розмежування між публічною демонстрацією лояльності до офіційних норм і приватною поведінкою, що часто передбачала їх обхід. Така ситуація сприяла формуванню правового нігі-

лізму та недовіри до державних інституцій. У суспільній свідомості могла закріплюватися думка, що формальні правила є радше зовнішньою вимогою, тоді як реальне вирішення проблем відбувається через особисті контакти, взаємні послуги та неформальні домовленості (Степаненко, 2015; Чабанна, 2023).

Отже, радянська система сформувала комплекс поведінкових установок, у якому неформальні зв'язки могли сприйматися як ефективніші за формальні процедури, а обхід правил – як припустима стратегія адаптації. Важливо, однак, наголосити, що йдеться не про механічне ототожнення радянського досвіду з сучасною корупцією, а про формування соціокультурного середовища, у якому окремі практики, що сьогодні можуть створювати корупційні ризики, набували певної суспільної легітимності.

Трансформація тоталітарних поведінкових моделей у сучасні корупційні ризики. Здобуття Україною незалежності та перехід до демократичної й ринкової моделі розвитку не означали автоматичного зникнення сформованих протягом попередніх десятиліть соціальних практик. Зміна політичної системи створила нові інституційні умови, однак частина усталених моделей поведінки продовжила функціонувати, адаптуючись до нових економічних та суспільних реалій (В'ятрович, 2018; Грицак, 2019; Кульчицький, 2013).

Найбільш очевидною є трансформація феномену «блату». Якщо в радянському суспільстві особисті зв'язки часто використовувалися для доступу до дефіцитних товарів і послуг, то в пострадянських умовах аналогічний принцип міг переноситися у сферу працевлаштування, кадрових рішень, розподілу ресурсів та доступу до публічних можливостей. У результаті неформальні мережі могли набувати форм непотизму, кумівства та клієнтелізму. Проблема полягає не в самому існуванні соціальних зв'язків, а в їх використанні для отримання неправомірних переваг або обходу принципів рівного доступу.

У цьому контексті особливого значення набуває рівень довіри до державних та суспільних інституцій. Дослідження посттоталітарних суспільств демонструють, що недовіра до формальних інституцій може стимулювати орієнтацію на персоналізовані зв'язки та неформальні механізми взаємодії (Степаненко, 2015; Чабанна, 2023). За відсутності достатньої інституційної довіри громадянин може вважати особисте знайомство, посередництво або «домовленість» ефективнішими за передбачену законом процедуру.

Цей механізм безпосередньо пов'язаний із сучасним розумінням корупції. Закон України

«Про запобігання корупції» визначає правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції та передбачає комплекс інструментів для протидії корупційним проявам (Про запобігання корупції, 2014). Водночас ефективність таких механізмів залежить не лише від наявності нормативної бази, а й від суспільного сприйняття корупції та готовності громадян дотримуватися встановлених правил.

Саме тому корупція не може розглядатися виключно як сукупність індивідуальних правопорушень. Вона має також соціокультурний вимір, оскільки пов'язана з уявленнями про допустимість використання особистих зв'язків, подарунків, неформальних домовленостей чи привілейованого доступу до ресурсів (Горник, Євменшкіна, Сімак, 2023). Формування антикорупційної культури передбачає зміну не лише поведінки окремої людини, а й суспільних уявлень про те, що є прийнятним способом досягнення мети.

Подібний механізм простежується і в освітньому середовищі. Практики формального виконання вимог, списування, використання чужих результатів або толерантності до порушень можуть відтворювати загальні моделі ставлення до правил. Водночас сучасне нормативне поле академічної доброчесності передбачає принципово інший підхід, заснований на відповідальності, чесності, довірі та дотриманні встановлених норм (Бахрушин, Ніколаєв, 2019; Про академічну доброчесність, 2025). Отже, формування доброчесної поведінки в освітньому середовищі може розглядатися як частина ширшого процесу зміни суспільних установок щодо правил, відповідальності та особистого вибору.

Таким чином, трансформацію тоталітарних поведінкових моделей доцільно розглядати не як прямий причинно-наслідковий ланцюг, а як складний процес соціокультурної спадкоємності. Окремі практики та установки змінювали зовнішню форму відповідно до нових умов, проте могли зберігати спільну логіку: перевагу неформальної домовленості над процедурою, персонального зв'язку над універсальним правилом та ситуативної вигоди над довгостроковою суспільною відповідальністю.

Подолання історико-культурного рефлексу та формування культури доброчесності. Подолання успадкованих моделей поведінки потребує не лише вдосконалення правових та інституційних механізмів, а й формування нового суспільного ставлення до правил, відповідальності та доброчесності. У цьому контексті важливим є критичне переосмислення історичного досвіду та його впливу на сучасні суспільні практики.

Історична пам'ять і культурна свідомість відіграють важливу роль у цьому процесі, оскільки дозволяють суспільству не лише фіксувати минуле, а й осмислювати походження сучасних моделей поведінки (В'ятрович, 2018; Забужко, 1994). Критичне ставлення до тоталітарної спадщини дає можливість відокремити вимушені стратегії виживання минулого від сучасних норм демократичного суспільства, де рівність, законність, особиста відповідальність і гідність мають бути основою суспільної взаємодії.

Важливим напрямом є також формування довіри до формальних інституцій та переконання у дієвості встановлених правил. Розвиток громадянського суспільства та соціального капіталу передбачає поступове зміщення акценту від персоналізованих мереж до інституційних механізмів взаємодії (Степаненко, 2015; Штомпка, 2022). Відповідно, подолання корупційних ризиків має супроводжуватися створенням умов, за яких дотримання правил є не проявом наївності чи слабкості, а соціально схвалюваною моделлю поведінки.

Особливе значення має формування культури доброчесності. Сучасні підходи до академічної доброчесності наголошують на необхідності створення середовища, у якому чесність, відповідальність, справедливість і довіра стають складовими повсякденної практики, а не лише формальними вимогами (Методичні рекомендації, 2025; Про академічну доброчесність, 2025). У ширшому суспільному контексті ці принципи можуть сприяти формуванню стійкого несприйняття корупційних практик.

Методично важливим є використання історичних прикладів, джерел повсякденності, життєвих історій та конкретних ситуацій, які дозволяють простежити зв'язок між суспільними нормами минулого і сучасними поведінковими установками. Такий підхід сприяє переходу від абстрактного засудження корупції до усвідомлення механізмів її соціального відтворення. Водночас антикорупційна освіта має орієнтуватися не лише на знання нормативно-правових положень, а й на формування здатності розпізнавати корупційні ризики та приймати відповідальні рішення (Горник, Євмешкіна, Сімак, 2023; Методичні рекомендації, 2025; Про запобігання корупції, 2014).

Отже, подолання історико-культурного рефлексу передбачає одночасну роботу на декількох рівнях: осмислення історичного походження певних моделей поведінки; формування довіри до формальних інституцій; утвердження принципів доброчесності та особистої відповідальності. Саме поєднання цих складових створює передумови для поступового переходу від культури

неформального «вирішення питань» до культури правової та етичної відповідальності.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави розглядати тоталітарну спадщину XX ст. як один із соціокультурних чинників формування сучасних корупційних ризиків в Україні. Її вплив не слід трактувати як пряму причинно-наслідкову залежність або як незмінну характеристику суспільства. Водночас досвід радянського минулого сформував низку поведінкових моделей, які за певних інституційних умов можуть відтворюватися у нових формах.

З'ясовано, що важливими складовими радянського побутового етосу були неформальні зв'язки, феномен «блату», практики використання державних ресурсів у приватних цілях, формалізм та подвійність моральних стандартів. У конкретних історичних умовах вони виконували адаптивну функцію, дозволяючи людині задовольняти потреби або зменшувати залежність від неефективної чи репресивної системи. Проте перенесення таких моделей у демократичне суспільство сприяє закріпленню практик, несумісних із принципами рівності, верховенства права та доброчесності.

Встановлено, що після здобуття Україною незалежності зазначені поведінкові моделі не зникли автоматично, а частково трансформувалися відповідно до нових умов. Неформальні зв'язки набули форм непотизму, кумівства та клієнтелізму; звичка обходити формальні процедури може сприяти побутовій корупції; формалізм та імітація результативності здатні проявлятися у професійній та академічній недоброчесності; недовіра до інституцій створює сприятливе середовище для персоналізованого «вирішення питань».

Водночас історична спадщина не визначає поведінку суспільства однозначно. Розвиток демократичних інституцій, громадянського суспільства, прозорих процедур та механізмів суспільного контролю створює умови для поступової зміни успадкованих моделей. У цьому процесі важливим інструментом є історико-культурна рефлексія, яка дозволяє не лише фіксувати певні поведінкові явища, а й розкривати їхнє походження, функції та наслідки.

Обґрунтовано, що освіта може виступати одним із ключових механізмів такої трансформації. Її потенціал полягає у поєднанні історичного осмислення суспільних практик із формуванням сучасних цінностей доброчесності, відповідальності, справедливості та поваги до встановлених правил. Важливою передумовою цього процесу є також інституційна послідовність самого освітнього середовища, у якому задекларовані принципи мають бути підкріплені прозорими та однаковими для всіх процедурами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бахрушин В., Ніколаєв Є. Методичні рекомендації для закладів вищої освіти з підтримки принципів академічної доброчесності. 41 с. URL: https://fsusgum.mdpu.org.ua/wp-content/uploads/2020/04/Methods_2019-Final.pdf
2. В'ятрович В. (Не)Історичні миті: нариси про минулі сто років. 2-ге вид. Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2018. 174 с.
3. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної нації XIX–XX століття. Київ : Yakaboo Publishing, 2019. 656 с.
4. Горник В., Євмешкіна О., Сімак С. Формування антикорупційної культури українського суспільства. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2023. № 6. С. 13–18. URL: https://pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/6_2023/3.pdf
5. Забужко О. Філософія і культура притомності нації. Доповідь, виголошена на 11-му Конгресі Міжнародної Асоціації Українознавців у Львові в серпні 1993 р. Опубліковано : «Сучасність», 1994. Ч. 3. URL: <https://exlibris.org.ua/zabuzko/r04.html>
6. Кісь О. Українки в ГУЛАГу: вижити значить перемогти / Наук. ред. С. Павлюк. НАН України, Інститут народознавства. Львів : Інститут народознавства НАН України, 2017. 287 с.
7. Коляструк О. Інтелекція УСРР у 1920-ті роки: повсякденне життя. Харків : Раритети України, 2010. 386 с.
8. Кульчицький С. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. Кн. 2. Київ : Темпора, 2013. 628 с.
9. Методичні рекомендації щодо застосування інструментів та механізмів для трансформації різних сфер функціонування закладів вищої освіти на засадах прозорості та доброчесності / Київ : НАЗК, 2025. 55 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/1n0-D5GcS-6rXA3i0QaI89Km41uVnRZEw/view>
10. Про академічну доброчесність: Закон України від 18.12.2025 № 4742-IX. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4742-20#Text>
11. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
12. Сахань М. Корупція в сучасній Україні як джерело деструктивності влади. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2015. № 4. С. 112–129. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/de1961f2-d5ef-474c-a66a-31372c6407f6/content>
13. Степаненко В. Громадянське суспільство: дискурси і практики: монографія. Київ : Інститут соціології НАН України, 2015. 420 с.
14. Чабанна М. Концепт політичної довіри та реалії посттоталітаризму (методологічний аспект). *Політичні дослідження*. 2023. № 2 (6). С. 34–57. URL: <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2023-2-2>
15. Штомпка П. Соціальний капітал. Теорія міжособистісного простору / пер. з пол. М. Яковина. Київ : Дух і Літера, 2022. 400 с.

REFERENCES

1. Bakhrushyn V., Nikolaiev Ye. (2019) Metodichni rekomendatsii dlia zakladiv vyshchoi osvity z pidtrymky pryntsyviv akademichnoi dobrochesnosti. [Methodological recommendations for higher education institutions to support the principles of academic integrity]. 41 p. URL: https://fsusgum.mdpu.org.ua/wp-content/uploads/2020/04/Methods_2019-Final.pdf [in Ukrainian].
2. Viatrovych V. (2018) (Ne)Istorychni myti: narysy pro mynuli sto rokiv. [Unhistorical moments: essays on the past hundred years]. 2nd ed. Kharkiv : Klub Simeinoho Dozvillia, 174 p. [in Ukrainian].
3. Hrytsak Ya. (2019) Narys istorii Ukrainy: formuvannia modernoi natsii XIX–XX stolittia. [An outline of the history of Ukraine: the formation of a modern nation in the 19th–20th centuries]. Kyiv : Yakaboo Publishing, 656 p. [in Ukrainian].
4. Hornyk V., Yevmieshkina O., Simak S. (2023) Formuvannia antykoruptsiinoi kultury ukrainskoho suspilstva. [Formation of an anti-corruption culture in Ukrainian society]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriya: Publichne upravlinnia ta administruvannia*, 6. 13–18. URL: https://pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/6_2023/3.pdf [in Ukrainian].
5. Zabuzhko O. (1994) Filosofia i kulturna prytomnist natsii. [Philosophy and cultural consciousness of the nation]. *Suchasnist*, 3. URL: <https://exlibris.org.ua/zabuzko/r04.html> [in Ukrainian].
6. Kis O. (2017) Ukrainky v HULAHu: vyzhyty znachyt peremohty. [Ukrainian women in the GULAG: to survive means to win]. / Nauk. red. S. Pavliuk. NAN Ukrainy, Instytut narodoznavstva. Lviv : Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy, 287 p. [in Ukrainian].
7. Koliastruk O. (2010) Intelihentsiia USSR u 1920-ti roky: povsiakdenne zhyttia. [The intelligentsia of the Ukrainian SSR in the 1920s: everyday life]. Kharkiv : Rarytety Ukrainy, 386 p. [in Ukrainian].
8. Kulchitskyi S. (2013) Chervonyi vyklyk. Istoriia komunizmu v Ukraini vid yoho narodzhennia do zahybeli. Kn. 2. [The Red Challenge. A history of communism in Ukraine from its birth to its demise. Book 2]. Kyiv : Tempora, 628 p. [in Ukrainian].
9. Metodichni rekomendatsii shchodo zastosuvannia instrumentiv ta mekhanizmv dlia transformatsii riznykh sfer funktsionuvannia zakladiv vyshchoi osvity na zasadakh prozorosti ta dobrochesnosti (2025) [Methodological recommendations on the application of tools and mechanisms for transforming various areas of higher education institutions' functioning based on the principles of transparency and integrity]. Kyiv : NAKZ, 55 p. URL: <https://drive.google.com/file/d/1n0-D5GcS-6rXA3i0QaI89Km41uVnRZEw/view> [in Ukrainian].

10. Pro akademichnu dobrochesnist: Zakon Ukrainy vid 18.12.2025 № 4742-IX (2025) [On Academic Integrity: Law of Ukraine dated December 18, 2025, No. 4742-IX]. *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4742-20#Text> [in Ukrainian].
11. Pro zapobihannia koruptsii: Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 № 1700-VII (2014) [On Prevention of Corruption: Law of Ukraine dated October 14, 2014, No. 1700-VII]. *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> [in Ukrainian].
12. Sakhan M. (2015) Koruptsiia v suchasni Ukraini yak dzherelo destruktyvnosti vlady. [Corruption in modern Ukraine as a source of destructiveness of power]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho»*. Seriia: *Filosofia, filosofii prava, politolohiia, sotsiolohiia*, 4. 112–129. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/de1961f2-d5ef-474c-a66a-31372c6407f6/content> [in Ukrainian].
13. Stepanenko V. (2015) Hromadianske suspilstvo: dyskursy i praktyky: monohrafiia. [Civil society: discourses and practices: monograph]. Kyiv : Instytut sotsiolohii NAN Ukrainy, 420 p. [in Ukrainian].
14. Chabanna M. (2023) Kontsept politychnoi doviry ta realii posttotalitaryzmu (metodolohichniy aspekt). [The concept of political trust and the realities of post-totalitarianism (methodological aspect)]. *Politychni doslidzhennia*, 2 (6). 34–57. DOI: 10.53317/2786-4774-2023-2-2 [in Ukrainian].
15. Shtompka P. (2022) Sotsialnyi kapital. Teoriia mizhosobystisnoho prostoru. [Social capital: the theory of interpersonal space]. / Per. z pol. M. Yakovyna. Kyiv : Dukh i Litera, 400 p. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 31.08.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

